

Univerzita Karlova

Přírodovědecká fakulta

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Studijní program: Geografie se zaměřením na vzdělávání

Studijní obor: Geografie a dějepis se zaměřením na vzdělávání

Martin Bohuňovský

Střední třída v Indii: konceptualizace a charakteristiky

The middle class in India: conceptualisations and characteristics

Bakalářská práce

Praha 2024

Vedoucí práce: Prof. RNDr. Josef Novotný, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 29. 7. 2024

Martin Bohuňovský

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu své práce Prof. RNDr. Josefu Novotnému, Ph. D. a konzultantovi Mgr. Františku Fickovi za trpělivost a cenné rady, které mi poskytli při vedení mé bakalářské práce.

Střední třída v Indii: konceptualizace a charakteristiky

Abstrakt

Tato bakalářská práce řeší problematiku střední třídy v Indii. Metodou, která je v této práci využita je systematická rešerše v databázích obsahujících vědecké články a v tematické literatuře, doplněná informacemi z internetových zdrojů. V prvních kapitolách je nastíněn přístup k definici střední třídě jako takové a popsány důležité kontextové informace o ekonomické liberalizaci. Dále pak jsou uváděny a diskutovány přístupy ke konceptualizaci střední třídy. Následně pak práce podobným způsobem rozebírá procesy, které její způsob podmiňují a provázejí. Hlavními zjištěními této práce pak je komplexnost definice indické střední třídy na základě mnoha faktorů a popsání procesů, provázejících její vzestup, během kterých se mění její životní styl, vztah ke státu či svázanost s kastovním systémem.

Klíčová slova: Indie, střední třída, růst, snížení, příjem, sociální situace, sociální status, koncept, proces

The middle class in India: conceptualisations and characteristics

Abstract

This bachelor thesis addresses the issue of middle class in India. The method used in this thesis is a systematic search of databases containing scholarly articles and thematic literature, supplemented by information from internet sources. The first chapters outline the approach to defining the middle class as such and describe important contextual information on economic liberalisation. Approaches to conceptualizing the middle class are then presented and discussed. Subsequently, the thesis then similarly discusses the processes that condition and accompany its mode. The main findings of this thesis are then the complexity of defining the Indian middle class on the basis of multiple factors and describing the processes accompanying its rise, during which its lifestyle, relationship with the state or its attachment to the caste system changes.

Key words: India, middle class, growth, decrease, income, social situation, social status, concept, process

Obsah

1	Úvod.....	7
2	Metodika.....	10
3	Vymezení pojmu střední třída	11
4	Nástup střední třídy v Indii a ekonomická liberalizace.....	12
4.1.	První liberalizační pokusy	13
4.2.	Druhá vlna liberalizačních opatření.....	13
4.3.	Liberalizace na třetí pokus.....	14
5	Konceptualizace střední třídy v Indii	17
4.1.	Zrod indické střední třídy a její před-liberalizační podoba	17
4.2.	Monetaristická konceptualizace střední třídy v Indii	18
4.3.	Konceptualizace střední třídy v Indii na základě zdrojů příjmů.....	20
4.4.	Dvousložková konceptualizace střední třídy v Indii	21
4.5.	Vícesložková konceptualizace střední třídy v Indii.....	22
6	Procesy provázející růst indické střední třídy	27
6.1.	Proces změny životního stylu	27
6.2.	Proces částečného uvolnění kastovního systému	30
6.3.	Proces utužování svazku střední třídy se státem	31
7	Závěr.....	33
8	Zdroje	36
8.1.	Literatura	36
8.2.	Odborné články.....	36
8.3.	Internetové zdroje	38

Seznam tabulek

Tabulka 1: Složky přispívající do konečného indexu bydlení.....	23
Tabulka 2: Konstrukce skóre jednotlivých skupin	26
Tabulka 3: Podíl jednotlivých tříd v indické společnosti	26

Seznam obrázků

Obrázek 1: Prostorové rozložení indické populace žijící pod multidimensionální hranicí chudoby	25
--	----

1 Úvod

Tato bakalářská práce se zabývá střední třídou v Indii. Problematika vymezení střední třídy je tradiční atraktivní sociologické téma. Já jsem se rozhodl zaměřit se tuto problematiku v kontextu Indie, jakožto země, která má do budoucna velký potenciál ve všech směrech, což dobře ilustruje i fakt, že se nedávno stala nejlidnatější zemí světa (Statista, 2024). Nejen ale to je na Indii zajímavé. Zájem vědců a odborníků přitahuje i svou rozmanitostí ať už v kulturách, jazycích či národnostech (NDTV, 2024). I přes všechny problémy s chudobou (mnohdy složitě definovanou) které Indie nesporně má (United Nations Development Programme, 2024), je to v rámci diskuze o jejím potenciálu většinou právě střední třída, která je v rámci Indie tou vůbec nejdiskutovanější vrstvou obyvatelstva (Roy, 2018). Je to totiž právě ona, kdo je nositelkou kupní síly, hybatelem hospodářství a také silnou vlivovou silou v kultuře (Kharas, 2011). Promlouvá ovšem též do politiky, kdy se stává významným subjektem pro vládu, která o ni projevuje svůj živý interest (Capelos, 2022).

České prostředí má k tematice střední třídy v Indii zatím poměrně značný dluh. V češtině k ní totiž neexistují téměř žádné zdroje. Jednou z čestných výjimek je např. bakalářská práce Babálové, 2014, která je sice psaná slovensky, ale obhájena byla v českém prostředí. Shora uvedené tvrzení platí, i pokud jde o problematiku střední třídy rozvojových zemí obecně. Tady však může zájemce sáhnout k renomovaným autorům zahraničním jako např. Perotti (1996), či spolupracující Birdsall, Graham a Petinatto (2000). Pokud jde přímo o indickou střední třídu je nutno stejně jako v předchozím případě čerpat především od zahraničních autorů. Této problematice se jich naštěstí věnuje opět velké množství, zmiňme alespoň Aslany (2019), která tuto problematiku pojala velmi komplexně, nebo Capelos (2022), která se zaměřuje na politickou stránku věci, dále spíše ekonomickým směrem zaměřená práce Eastelyho (2001), nebo městská problematika studovaná Singhem (2024). Lze také konstatovat, že existuje i nepřeberné množství relevantních internetových zdrojů, které tuto tematiku pokrývají a mohou při jejím studiu pomoci, které pokrývají jak téma jako celek (Testbook, 2023), tak i výseky jako např. problematiku růstu této skupiny obyvatel, s kterou může pomoci např. Skift (2024), nebo monetaristickou stránku věci, s kterou zase pomůže Ekonom (2011) či Financial Express (2021).

Konkrétním cílem této bakalářské práce je zodpovědět dvě výzkumné otázky. Za prvé: jak je v literatuře nahlíženo na střední třídu v Indii. Konkrétně jak je tato část společnosti konceptualizována, tedy koho vlastně lze za v rámci Indie za střední třídu považovat, potažmo

kolik takových obyvatel v Indii žije? Druhá otázka pak zní: jaké procesy podmiňují a provázejí růst této sociální skupiny, která mezi lety 1995 a 2021 rostla tempem průměrně o 6,3 % ročně (Skift, 2024).

Tato bakalářská práce je rozdělena do několika kapitol. První kapitola je úvod tento úvod. Druhá se pak zabývá metodologií. Třetí kapitola operuje s pojmem střední třída. Respektive zabývá se jeho vymezením. Tvoří jakýsi teoretický rámec této práce. Konkrétně jsou v ní představeny pohledy tří sociologů dob minulých, kteří se všichni pokoušeli vymezit v rámci společnosti střední třídu. Jedná se přesněji o Němce Karla Marxe (Uregina, 1999) a Maxe Webera (Aslany, 2019) a Francouze Pierra Bourdieua (Berkley Sociology, 2017).

Čtvrtá kapitola je věnována popisu průběhu ekonomické liberalizace v Indii. Jednalo se o proces, který byl mimořádně náročný a v některých ohledech bolestný. Jsou zde popisovány všechny tři jeho fáze. Prvním dvěma je věnován pouze omezený prostor. Zevrubně je pak popsána až ta třetí z roku 1991, která byla pro vývoj střední třídy v Indii klíčová (The 1991 Project, 2022). Ve všech třech případech jsou rovněž uvedeny důvody a motivace konání jednotlivých vlád, které liberalizační opatření zaváděli. Rovněž jsou uvedeny důvody, proč se liberalizace v konkrétních fázích zdařila či proč naopak neuspěla.

Pátá kapitola pojednává pak o střední třídě samotné. Konkrétně o její konceptualizaci. V práci je již v dřívějších kapitolách uvedeno, že velký předěl ve vývoji indické střední třídy znamenala liberalizace z roku 1991, tento fakt se pak propisuje i do strukturování čtvrté kapitoly. Na úvod je totiž věnována pozornost historickému vývoji chápání střední třídy v Indii od dob kolonialismu přes získání nezávislosti až po dobu bezprostředně předcházející dosud poslední vlně ekonomické liberalizace (Waltraud, Biswamoy, 2007). Dále je pak věnována pozornost již samotným konceptům indické střední třídy po roce 1991. První je uveden koncept monetaristický založený čistě na peněžních ukazatelích. Druhá pak je konceptualizace na základě zdroje příjmů. Třetím konceptem je koncept, který obě tyto složky kombinuje. Posledním uvedeným je pak nejkompexnější (a proto také nejobsáhleji rozebraný) koncept vícesložkový. Ten bere v úvahu nejen dva výše zmiňované aspekty, ale i mnoho dalších nuancí, které určují příslušnost určité části Indů ke střední třídě.

V šesté kapitole práce jsou pak popsány tři hlavní procesy, které doprovázejí vzestup střední třídy v post-liberalizačním období. Jako první je popisován proces změny životního stylu, který je u této části společnosti signifikantní. Druhým procesem je pak částečné narušování

v Indii hluboce zakořeněného kastovního systému. Třetí je pak proces přimykání střední třídy ke státní moci.

Sedmou a poslední kapitolou této bakalářské práce je závěr, ve kterém jsou prezentovány výstupy jednotlivých kapitol a odpovědi na výzkumné otázky.

Motivací k sepsání této práce pak byla na prvním místě autorova záliba v tématech souvisejících s ekonomikou a zejména životní úrovní obyvatelstva. Celkově lze říci, že Indie je pro výzkum tohoto tématu přímo ideální zemí. Už jen pro svůj prudký ekonomický vzestup, který v současných letech zažívá a z toho vyplívající bohatnutí obyvatelstva a v jejím případě i prohlubování sociálních rozdílů (Easterly, 2001). Autor proto chtěl prozkoumat problematiku střední třídy v Indii zjistit něco víc o její životní úrovni či názorech a třeba si získané poznatky porovnat i se svou vlastní situací či životní filosofií. Musí ovšem být zmíněno, že tato práce vznikala za neobyčejně nepříznivých okolností. Autor v době jejího psaní zápolil s těžkými psychickými problémy, proto si při jejím zhotovování prošel doslova peklem.

2 Metodika

Tato práce, jak již bylo řečeno, se zaměřuje na problematiku střední třídy. Metodologie bakalářské práce využívá systematickou rešerši. Konkrétně byly stanoveny výzkumné otázky, které byly zformulovány již v úvodu. Na jejich základě pak byly stanoveny klíčové pojmy: India, middle class, growth, decrease, income, social situation, social status, concept, proces. Tyto klíčové pojmy pak byly zadány do vyhledávače v databázích Web of Science a Google Scholar. Tyto databáze jsem si vybral primárně pro dobré ohlasy u prestižních institucí (Massachusetts Institute of Technology, 2020). Následně byly prostudovány jednotlivé články, které web našel. Konkrétně na základě jejich názvu či informací obsažených v abstraktu pak byla vyhodnocena jejich relevance pro tuto bakalářskou práci. V případě, že prošli touto první kontrolou, byly dále prostudovány. Nelze říci, že by byl určitý faktor (kromě tematické odlišnosti, příliš malé délky či nespolehlivosti zdroje), které by článek předem diskvalifikovali. Ke každému bylo přistupováno individuálně a byly shromažďovány všechny související informace. Jedná se např. o koncepty střední třídy v Indii, či popisují procesy, které provázejí růst této části společnosti. Byly také hledány pasáže rozebírající životní styl či smýšlení této části společnosti. Bylo také přihlíženo k důležitým kontextovým informacím, které články obsahovali např. o ekonomické liberalizaci v Indii či historických konceptech střední třídy v tomto státě.

Dále byly také klíčové pojmy postupně a v různých kombinacích (kombinace však téměř vždy obsahovala slovo India) zadány do internetového vyhledávače Google. V nalezených výsledcích pak byly hledány, obdobně jako v databázích Web of Science a Research Gate, články či texty v relevantních zdrojích jako jsou periodika (např. The Economic Times) či informační weby (např. Statista). Při studování nalezeného obsahu pak bylo postupováno obdobně jako při studování článků v databázi web of Science.

Byly využity také zdroje literární, konkrétně takové, které autor bakalářské práce měl k dispozici mimo knihovny či internet. Jejich relevance a informace v nich byly posuzovány stejně, jako to bylo popsáno v pasáži o člancích v databázích Web of Science a Research Gate. Nutno podotknout, že většina informací v bakalářské práci obsažených pocházela však z předchozích dvou zdrojů, neboť literatura, zabývající stejným či podobným tématem jako tato práce, je obecně v českém prostředí obtížně dostupná (využita byla např. práce Jaffrelota a Van der Veera, 2004). Přesto však byla použita alespoň jako zdroj nezbytných historických souvislostí např. Nálevka, 2004, nebo při studiu kontextových informací např. Hons, 2019.

3 Vymezení pojmu střední třída

V rámci sociologie existuje několik definic střední třídy. Každá má jiného autora a každá na střední třídu pohlíží odlišně. Já zde uvedu pouze tři hlavní a to definice podle Marxe (Uregina, 1999), Webera (Aslany, 2019) a Bordieuho (Berkley Sociology, 2017).

V uspořádání společnosti, které představuje Karl Marx, vlastně střední třída jako taková vůbec neexistuje. Tento německý filosof rozeznává pouze dvě třídy a to buržoazii a proletariát. Buržoazii nazývá málo početnou třídu, která vlastní výrobní prostředky. Naproti tomu proletariát chápe jako vrstvu společnosti, která v ní tvoří většinu a výrobní prostředky nevlastní. Aby přežila, musí buržoazii prodávat svou pracovní sílu (Uregina, 1999). Na tuto praxi Marx nahlíží jako na vykořisťování. V jeho pojetí totiž buržoazie ve svých rukou hromadí všechnu nadhodnotu, kterou proletariát ve výrobním procesu vyprodukuje, což je předmětem Marxovi kritiky (Uregina, 1999). V tomto pohledu na svět střední třída zdánlivě nemá místo. Marx ji prezentuje jako vrstvu stojící na pomezí obou základních složek společnosti. Část střední třídy podle Marxe přináležejí do řad buržoazie, avšak vlastní pouze velmi malou část výrobních prostředků. Druhou její část chápe jako lidi, kteří sice nevlastnili výrobní prostředky, ale zároveň nemuseli buržoazii prodávat svou fyzickou práci. V jeho pojetí se jednalo o lidi, kteří byli pro buržoazii nezbytní díky svým službám, které jí nabízeli a bez kterých by kapitalismus nefungoval (Aslany, 2019). Marx také do jisté míry předpovídal, že se střední třída bude neustále zmenšovat. Její vrchní vrstva se postupně měla stávat buržoazií, zatímco lidé stojící na jejím dolním pomezí zase proletariátem (Testbook, 2023). Dle mého názoru je tento Marxův pohled na svět do velké míry černobílý a navíc v rámci shora nastíněného dělení společnosti vůbec nebere do úvahy např. lidi, kteří pracují sami na sebe v nevýrobních oborech. Nevlastní výrobní prostředky, ale ani neprodávají své služby buržoazii. Kam tedy spadají? Je možné, že i tyto lidi by Marx zařadil mezi střední třídu. Pak by ji ale (vzhledem k její početnosti) dle mého názoru již měl zařadit na stejnou úroveň s buržoazií a proletariátem. Z důvodu nejednoznačnosti Marxova vymezení střední třídy ve své práci z jeho teorie vycházet do značné míry nehodlám. Souhlasím s ním však v tom, že je třeba nahlížet na věc i z materiálního hlediska.

S další z definic střední třídy přišel německý sociolog Max Weber. Nelze říci, že by v ní úplně zanedbával kapitálovou stránku věci, zaměřoval se však spíše na postavení této třídy ve společnosti z hlediska příležitostí či sociální mobility. Jakákoliv společenská třída je podle Webera definována podle toho existuje-li nějaký společný vzorec nebo způsob, jakým si její příslušníci obstarávají zboží, získávají postavení nebo celkově dosahují v životě spokojenosti

(Aslany, 2019). Při definování popsaného Weber zohledňoval přístup ke vzdělání, dovednosti a kvalifikaci či sociální sítě (nikoliv ve smyslu digitálních sociálních sítí v aplikacích jako Instagram či Facebook, ale spíše kontakty s ostatními lidmi ve společnosti). Primárně na základě těchto ukazatelů pak Weber určoval jaký má člověk podíl na ekonomických či kulturních statcích vytvářených společností a jakou má životní úroveň. Podle Webera tedy do střední třídy patří ti lidé, kteří netrpí nízkým životním standardem a díky svému zaměstnání (tj. příležitosti a podílu na tvorbě společenských statků) mají jisté sociální ostavení a moc společnost ovlivňovat (Testbook, 2023). Dle mého názoru je tento přístup mnohem plastičtější než ten Marxův a zobrazuje realitu daleko věrněji. Má ale také své nedostatky. Např. zmiňované dosažení spokojenosti v životě může být u každého jiné. Pokud je někdo chudý a nevlastní skoro nic, tudíž se nepodílí na tvorbě společenských statků a přes to je spokojený, pak ho sice lze označit za někoho, kdo není definován jako střední třída, protože dosahuje spokojenosti jinými způsoby než je pro její příslušníky typické. Někdo by si ale Weberovu teorii mohl vyložit i tak, že spokojenost by měla stoupat s tím, jak vysoko se člověk ve společnosti dostane. V tom případě by se ale dříve jmenovaný chudý této definici vymykal, protože by byl spokojenější než někteří lidé stojící svým sociálním statutem nad ním.

Třetím a posledním přístupem k definování střední společenské třídy, který zde popíši, bude přístup francouzského sociologa Pierra Bordieua. Za středobod své definice považuje Bordieu pojem kapitál. Nemyslí tím ovšem primárně kapitál finanční, ale spíše souhrn zdrojů, kterými člověk disponuje ve všech směrech (Berkley Sociology, 2017). Neměl tím ani tak na mysli finanční kapitál jako spíše kulturní či sociální. Jednotlivé třídy pak od sebe dělí to, jak moc jsou tímto kapitálem vybaveny (Giddnes, 1998). Tento přístup je dle mého názoru v celku přijatelný, ale chybí mu rozměr monetaristický, který hodlám ve své práci využít a to v kombinaci s prvky přístupu Weberova a Bordieuova.

4 Nástup střední třídy v Indii a ekonomická liberalizace

V současné době můžeme v Indii pozorovat nárůst počtu obyvatel spadajících do kategorie střední třídy (Financial Express, 2001). Tento fenomén je spojován především s procesem ekonomické liberalizace v Indii (Roy, 2018). Před tím, než se budeme věnovat konkrétně indické střední třídě, jejímu vymezení a procesům, které provází její současný růst, bylo by dobré uvést alespoň základní charakteristiky zmiňovaného procesu.

4.1. První liberalizační pokusy

Mluvíme-li o ekonomické liberalizaci v Indii, máme na mysli, jak již název napovídá, sérii reforem a opatření, která ve svém důsledku vedla k otevření do té doby velmi uzavřeného a protekcionistického indického trhu zahraničním firmám a kapitálu (Fadaee, 2014). Tento proces je spojen hlavně s obdobím po roce 1991 (The Economic Times, 2022), první pokusy o alespoň částečnou liberalizaci ale můžeme v Indii zaznamenat již v polovině šedesátých let.

V roce 1966 bylo indické hospodářství neblaze poznamenáno primárně dvěma negativními vlivy. Za prvé kritickým suchem a následnou s ním spojenou špatnou úrodou. Za druhé pak přetrvávající vysokou inflací, která byla důsledkem před čtyřmi lety proběhnuvší Čínsko-indické války. Indie byla proto nucena žádat o finanční výpomoc Mezinárodní měnový fond a Světovou banku (Mukherji, 2000). Tento liberalizační pokus byl tedy primárně důsledkem podmínek, za kterých byly zmiňované instituce ochotny poskytnout Indii finanční prostředky. Tyto podmínky se týkaly hlavně rušení či snižování dovozních cel. Tato první liberalizační vlna však nebyla příliš úspěšná. Primárně proto, že po ní nastala další neúroda a společnost ovládly obavy o tehdejší výrazně levicové směřování země. V následujících letech byla tedy liberalizační opatření postupně rušena a opětovně zaváděna ochranná cla (Mukherji, 2000).

4.2. Druhá vlna liberalizačních opatření

Další liberalizační vlnu můžeme v Indii zaznamenat v průběhu osmdesátých let. Na jejich začátku začínalo být evidentní, že indická ekonomika zaostává za zeměmi východní a jihovýchodní Asie, které především díky přílivu zahraničního kapitálu začali hospodářsky růst (Fadaee, 2014). Proto začali vlády Indiry Gándhiové (v úřadu 1980 – 84) a poté jejího syna Rádžíva Gándhího (1984 – 1989) začali opět uvolňovat celní opatření a odstraňovat restriktce v oblasti podnikání a businessu. Neomezili se však pouze na to. Stát také začal podporovat růst konkrétních průmyslových odvětví jako např. automobilového, telekomunikačního či počítačového průmyslu. V důsledku toho se růst indického HDP zrychlil z průměrných 2,9 % v sedmdesátých letech na 5,6 % v letech osmdesátých. Do průběhu liberalizační politiky však výrazně zasáhla událost známá jako „Bofors scandal“. Šlo o politickou aféru, při které bylo odhaleno, že někteří indiští politici brali úplatky od tehdy švédské zbrojařské firmy Bofors, kvůli zakázce na dodání 400 houfnic a souvisejícího vybavení pro indickou armádu (The Indian Express, 2018). Důvěra v Gándhího a jeho vládu tak hluboce propadla, což způsobilo v roce 1989 jeho politický pád (pokusil se sice o návrat při volbách roku 1991, ještě před nimi

však na něj byl, stejně jako před sedmi lety na jeho matku a předchůdkyni v úřadu, spáchán úspěšný atentát). Liberalizační opatření se proto na čas zastavila (Mohan, 2018).

4.3. Liberalizace na třetí pokus

Hlavní a v pravdě historická vlna liberalizačních opatření přišla v Indii na pořad dne až roku 1991. Indie se tehdy ocitla v těžké finanční krizi. Jejími hlavními příčinami byly dvě události. Tou první byl rozpad Sovětského Svazu, který pro Indii představoval vůbec nejdůležitějšího obchodního partnera, tou druhou pak válka v Perském zálivu, která měla za následek prudký růst cen ropy, jejímž byla Indie velkým dovozcem. Válka způsobila také to, že mnoho Indů, kteří pracovali na ropných polích, která se ocitla ve válečné zóně, přišlo o práci. Tito lidé proto přestali posílat domů peníze a mnoho rodin tak přišlo o významný zdroj příjmu. Situaci nepřidali ani tehdy probíhající náboženské nepokoje mezi hinduisty a muslimy. Následkem těchto událostí se Indický rozpočet dostal do červených čísel a její devizové rezervy začaly rychle klesat (Cerra, Saxena, 2002).

V důsledku této ekonomické krize padla tehdejší vláda v čele s premiérem Čandrou Šékharem, který podal demisi kvůli podezření ze sledování jednoho z minulých premiérů Rádžíva Gándhího. Z následujících voleb pak vzešla vláda pod vedením premiéra Pamulaparti Venkаты Narasimhy Rao, který okamžitě začal ekonomickou krizi řešit a to dosud největšími liberalizačními opatřeními, které Indie zažila a z jejichž dopadů těží dodnes (Panagariya, 2004). Nutno podotknout, že tehdy společnost už k liberalizaci neměla zdaleka takový odpor jako v minulých dekadách. Hlavním důvodem bylo to, že hlavní síla, která v rámci indické společnosti těmto opatřením vzdorovala tj. socialisté a komunisté, ztratila v té době mnoho argumentů. Tím prvním byl zmiňovaný rozpad Sovětského Svazu, dalším pak příklad ekonomik zemí v jižní a jihovýchodní Asii, které díky liberalizačním opatřením rostly (Tricontinental, 2020). V poslední řadě lze také zmínit i dění v komunistické Číně, která se pod vedením prezidenta Teng Siao-Pchinga již několik let také postupně otevírala světu, v důsledku čehož byl nastartován její prudký ekonomický vzestup (Skřivan, 1996). Hlavními autory těchto reforem byli Amar Nath Verma, premiérův hlavní tajemník a také nový ministr financí Manmohan Singh. Tito muži dostali od premiéra Rai plnou důvěru při hledání řešení nastalé krize (Mint, 2016).

Řešení, které tito muži nabídli, bylo velmi komplexní. Za prvé byla v Indii zrušena série opatření, která platila v různé míře (jak je zřejmé z odstavců výše) v podstatě od získání nezávislosti a která byla jako celek známa pod pejorativním označením „Licence Raj“. Tato

opatření působila potíže především ve sféře businessu. Když chtěl kdokoliv v Indii založit firmu či začít v něčem podnikat, musel kvůli „Licence Raj“ nejprve získat od vlády licenci, která však byla z důvodu přebujelé byrokracie a státních regulací těžko dosažitelná. Navíc v rámci těchto opatření odpadli i následné tvrdé kontroly, které byly v Indii do té doby velmi časté (The 1991 project, 2022). Domácím subjektům se tak uvolnili ruce pro rozšíření či začátek podnikání v určitých do té doby regulovaných oborech. Nutno ale podotknout, že toto rozvolnění neplatilo univerzálně. Stále existovalo 18 specifických druhů průmyslových odvětví (souvisejících s indickými bezpečnostními či strategickými zájmy), nad kterými si vláda kontrolu ponechala (The 1991 project, 2022).

Indie se rovněž otevřela zahraničním investorům. Vláda předběžně garantovala schválení všech investic a projektů, v nichž bude mít zahraniční kapitál podíl maximálně 51 %. Tento krok sice umožnil, aby zahraniční firmy dosáhly plné kontroly nad svými indickými pobočkami (Unacademy, 2024). Pozitivním efektem však byl fakt, že s sebou přinesli tolik potřebné moderní technologie (tomu výrazně napomohlo i zrušení podmínky schvalování přeshraničních technologických dohod vládou), které po nich následně mohly převzít i domácí firmy a také rozvoj průmyslových odvětví, která byla v Indii dosud opomíjena (Unacademy, 2024). Byl také zrušen dohled vlády nad společnostmi, jejichž majetek přesáhl určitou hodnotu. Vláda také výrazně omezila do té doby v řadě odvětví existující monopol státních firem tím, že určitou část podílu v nich prodala soukromým investorům a dále v určitých odvětvích z pozice státu neangažovala. Stejně jako v případě prvního jmenovaného opatření to však neplatilo pro všechny obory. Státní podniky nadále dominovaly v oborech, jako byly služby týkající se klíčové infrastruktury jako např. veřejná doprava, telekomunikace či vodárenství. Dále se pak jednalo také o těžbu nerostných surovin či zbrojní průmysl atd (Unacademy, 2024).

Tato opatření byla především dílem Vermy. Manmohan Singh mezitím pracoval na novém rozpočtu. Jeho hlavním cílem bylo pomocí radikálního snížení vládních výdajů, snížit deficit, který v důsledku krize vzrostl do závratné výše. Dosáhnout toho chtěl především (kromě již zmíněné částečné privatizace veřejných podniků, na které pracovali s Vermou společně) snížením či úplným zrušením dotací na určité komodity jako např. hnojiva či cukr. Druhý výše zmiňovaný problém tj. pokles devizových rezerv, vyřešil Singh devalvací rupie o 19 % k americkému dolaru, což mělo za cíl uměle zlevnit exportované zboží (India before 91, 2024).

Dne 24. července 1991 pak Singh rozpočet oficiálně předložil ke schválení parlamentu. Ve své řeči, kterou při této příležitosti pronesl, představil vizi Indie jako jedné z předních

ekonomik světa, když parafrázoval Viktora Huga slovy: „Žádná pozemská moc nezastaví myšlenku, jejíž čas nadešel“ (Ekonom, 2011). Budoucnost mu pak dala za pravdu. Toho roku byl skutečně nastartován ekonomický vzestup, který Indii vynesl až na místo jedné z největších ekonomik světa, kterou je dnes. Tento hospodářský růst pak byl samozřejmě doprovázen také růstem životní úrovně. Právě ten lze spojovat s boomem, který v dnešní Indii zažívá střední třída. Rok 1991 a indické liberalizační reformy, které v jeho průběhu vstoupili v život, tedy lze právem považovat za nejvýznamnější milník ve vývoji Indické střední třídy (Testbook, 2023).

5 Konceptualizace střední třídy v Indii

Chceme-li pojednávat o tom, jak je v současné době konceptuálně chápán pojem „střední třída“ v Indii, musíme nejprve alespoň stručně nastínit jeho konceptualizaci v historii. V následujících odstavcích jsem se rozhodl používat pro označení této vrstvy používat dva názvy. V případě střední třídy, která existovala v období před získáním nezávislosti, jsem zvolil název „nejstarší indická střední třída“. V případě střední třídy existující po této přelomové události jsem pak zvolil název „před-liberalizační střední třída“, který se vztahuje k již zmiňované ekonomické liberalizaci v Indii po roce 1991, jakožto významnému předělu ve vývoji střední třídy.

4.1. Zrod indické střední třídy a její před-liberalizační podoba

Kořeny moderní indické střední třídy lze vypočítat již v 19. století. Fenomén této společenské vrstvy má souvislost s britskou koloniální správou, která se na území současné Indie konstitovala již od 17. století. Jedním z charakteristických rysů britské koloniální správy bylo i to, že se mnohem více než obdobné systémy v područí jiných států opírala o loajální místní elity (Nálevka, 2004). To se projevovalo mimo jiné i existencí mnoha polo-autonomních knížectví na indickém území (Waltraud, Biswamoy, 2007). Od 19. století pak můžeme pozorovat další projev tohoto rysu britské koloniální správy tj. vznik vrstvy domorodého obyvatelstva, které lze považovat za nejstarší indickou střední třídu.

Toto obyvatelstvo můžeme označit plně za produkt britské koloniální správy (Waltraud, Biswamoy, 2007). Jeho vzniku výrazně napomohlo zavedení britského vzdělávacího systému na indickém území. Z jedinců, kteří tímto systémem prošli, se následně stávali příslušníci společenské vrstvy, kterou lze nazvat nejstarší indickou střední třídou. Jednalo se především o příslušníky vyšších kast jako např. pandžábské Khatrise, kašmírské Pandity či jihoindické Brahmíny, což dokládá nemalý vliv kastovního systému (a britského respektu k němu) při konstituování této nejstarší indické střední třídy (Fadaee, 2014).

U takto vzniklé vrstvy obyvatelstva lze vysledovat několik charakteristických znaků. Např. fakt, že primárním jazykem této střední třídy byla, díky britskému vzdělávacímu systému, angličtina. V tomto jazyce se tito lidé vzdělávali, přičemž se z nich stali kvalifikovaní odborníci jako např. státní úředníci, právníci, vysokoškolští učitelé či lékaři (Varma, 2007). Tito odborníci se pak usazovali především v prostředí velkých měst jako např. Bombaj,

Kalkata či Madrás, která se stala jejich působištěm (Chatterjee; Lubatkin; Schweiger; Weber, 1992). Zde tito lidé pracovali pro britskou koloniální správu. S pomocí jejího systému usilovali o lepší postavení ve společnosti a o své vlastní odlišení od mas prostých Indů. Jejich vzdělání však vedlo i k tomu, že se tito lidé později stali hnací silou indického národního hnutí usilujícího o nezávislost a to až do té míry, že se dá hovořit o jeho monopolizaci touto společenskou třídou (Varma, 2007).

V období po vzniku nezávislé Indie můžeme pozorovat další dva charakteristické znaky této „před-liberalizační“ střední třídy. Prvním je její rozrůznění o profese, jako jsou např. novináři. Tím druhým je pak vznik jakéhosi ideologického rámce či kodexu, kterým se tato společenská třída řídila. K závazku sloužit národu, který přetrval z dob před získáním nezávislosti, přibyl v té době také charakteristický paternalismus ve vztahu k chudším vrstvám společnosti a představa sociální odpovědnosti. S tímto postojem pak souvisí určité odmítání okázalosti či projevů bohatství, které přecházelo až v anti-materialismus. Tyto postoje byly do velké míry formovány postoji vůdčích osobností tehdejší indické společnosti. Jednalo se především o osobnosti Mahátmy Gándhího (odmítání okázalosti, anti-materialismus) a historicky prvního premiéra nezávislé Indie Džaváharlála Nehrúa (sociální odpovědnost) (Joshi, 2001).

Tuto podobu si indická střední třída udržela až do začátku šedesátých let, kdy došlo k několika přelomovým událostem, jako byla již zmiňovaná čínsko-indická válka a následná liberalizace, či smrt již zmiňovaného premiéra Nehrúa, s nímž ztratil tento společenský diskurz svého nejvýraznějšího představitele (Varma, 2007). Charakteristika střední třídy se do velké míry proměnila, přičemž nejvýraznějším projevem této proměny byl ústup od jistého idealismu a sociální odpovědnosti a naopak příklon k vyšší lhostejnosti směrem k nižším společenským vrstvám, konzumu a také většímu individualismu, čímž se více přiblížila k postojům střední třídy ze států západní Evropy či Severní Ameriky (Joshi, 2001). Dá se říci, že právě v té době se v hrubých rysech ustálila podoba střední třídy, která se v Indii udržela až do ekonomické liberalizace po roce 1991 (Aslany, 2019).

4.2. Monetaristická konceptualizace střední třídy v Indii

Nejsnazším a nejjednoznačnějším (nebo alespoň nejsnadněji a nejjednoznačněji působícím) konceptem, podle kterého určité zdroje vymezují střední třídu v rámci indické společnosti, je koncept monetaristický. Ten je založen na studiu nejrozličnějších monetárních ukazatelů a jejich následné analýze. Vymezit takto indickou střední třídu se pokoušelo mnoho vědců či institucí. Pokaždé ale byla zvolena jiná cesta či jiné ukazatele.

Jednu z možných cest jak docílit vymezení střední třídy na základě konkrétních ukazatelů je zaměřit se na příjmy jednotlivých domácností. Určení autoři pohledem tohoto kritéria považují za příslušníky střední třídy všechny, kdo se svým příjmem spadají mezi 75 % - 125 % národního příjmového mediánu (Birdsall, Graham, Pettinato, 2000). Další cesta k monetaristickému vymezení střední třídy vede přes výdaje. V tomto případě byla indická společnost experty rozdělena do pěti skupin odstupňovaných na základě výše celkových výdajů na svou obživu. Dle dalších pak za střední třídu lze považovat druhý, třetí a čtvrtý kvintil (Easterly, 2001). Jiní pak tuto definici zužují pouze na třetí a čtvrtý (Perotti 1996).

Dalším, kdo se pokusil o monetaristické vymezení střední třídy v Indii, byl tamní think-tank NCAER (National Council for Applied Economic Research). Vědci z této instituce, podobně jako předchozí uvedené autority, rozdělili společnost v Indii do několika kategorií podle příjmů (Beinhocker, Farrell, Zainulbhai, 2007). Za střední třídu pak považují dvě skupiny obyvatel. Za první ty, kteří žijí v domácnostech s ročním příjmem mezi 200 000 a 500 000 rupií a za druhé ty s příjmem mezi 500 000 a 1 000 000 rupií. Stejně vymezení tj. lidí s příjmem od 200 000 do 1 000 000 rupií ročně považuje za střední třídu i The McKinsey Global Institute. Ten roku 2007 odhadoval, že počet lidí do této společenské vrstvy spadajících vzroste od roku 2005 do roku 2015 z cca 50 milionů na 250 milionů. O dalších 10 let později pak podle této instituce bude indická střední třída čítat dokonce 583 milionů lidí (Americas Quarterly, 2024).

Hlavní výhodou tohoto monetaristického pohledu na věc je fakt, že vymezuje střední třídu jako jasně definovatelnou a kvantifikovatelnou skupinu obyvatelstva. Má však také řadu nevýhod. Tou první je například samotné zvolení vhodného údaje, který bude u vzorku obyvatelstva zjišťován a porovnáván. Mají to být příjmy či výdaje? Má být tento údaj vztažen na osobu či na domácnost? Je-li to druhý případ, má být zohledňován počet členů domácnosti či nikoliv? Ať už je vybrán jakýkoliv ukazatel, hned poté vyjde najevo další nevýhoda monetaristického přístupu.

Tou je zvolení spodní a horní hranice, kterou je střední třída vymezena. Např. vymezení dle NCAER určuje, že členové domácnosti s ročním příjmem 200 000 rupií patří do střední třídy. Avšak členové domácnosti s ročním příjmem 199 999 rupií už ne, přestože se jejich životní úroveň příliš neliší od životní úrovně členů domácnosti předchozí. Problém nastává i u shora zmiňovaných vědců, kteří rozdělují indickou společnost do kvintilů. Tato metoda totiž neumožňuje, aby procentuálně zastoupení střední třídy ve společnosti rostlo, či se snižovalo.

Dalším problémem pak může být i fakt, že tato metoda i přes svou problematičnost střední třídu sice velice jasně vymezuje, avšak nedokáže nijak popsat její vnitřní strukturu tj. zda je homogenní, či zda se v ní nachází několik heterogenních složek. Nedokáže ani popsat její ekonomické a sociální zakotvení či rozlišit zdroje jejich příjmů. Z těchto důvodů není dle mého názoru sama o sobě pro vymezení a popis indické střední třídy dostačující. Přesto však není opominutelná. Příjmy občanů či domácností jsou neodmyslitelnou složkou při definování střední třídy v (nejen) indické společnosti a musíme je brát v potaz.

4.3. Konceptualizace střední třídy v Indii na základě zdrojů příjmů

Jedním ze způsobů jak zpřesnit vymezení střední třídy tj. zúžit či více specifikovat tuto skupinu indického obyvatelstva, a přitom alespoň částečně stále zůstat v rámci monetaristické konceptualizace, je specifikace zdrojů jejich příjmu. Tato metoda umožňuje především vymezit spodní hranici střední třídy. V tomto směru lze indické domácnosti rozdělit do dvou skupin. Na ty, pro které je hlavním zdrojem příjmů vlastní fyzická práce a na ty, jejichž příjmy pocházejí z jiných činností (Krishna, 2015). Střední třídu je pak nutno hledat v rámci druhé jmenované skupiny. Co se týče konkrétních zdrojů příjmů obou skupin, pak průzkum IHDS II (2011) rozeznává celkem 11 podskupin domácností podle jejich zdrojů příjmů. Z těchto jedenácti podskupin lze mezi subjekty závislé na fyzické práci zařadit domácnosti ze dvou z nich. Konkrétně se jedná o ty, jejichž hlavní obživou je „zemědělská námezdní práce“ a „nezemědělská námezdní práce“. Tyto tvoří celkem 35 % všech indických domácností. Konkrétně zemědělská námezdní práce 11 %, nezemědělská pak 24 %. Lze tedy jasně říci, že za střední třídu nelze považovat lidi, kteří žijí v těchto domácnostech závislých na fyzické práci (Aslany, 2019). Dle mého názoru ale číslo, které určuje procentuální podíl domácností závislých na fyzické práci, může být i vyšší. Musíme vzít v potaz, že se v případě dvou shora jmenovaných podskupin jedná pouze o ty podskupiny, jejichž příslušníci budou všichni nutně spadat mezi manuálně pracující už jen proto, že to tyto podskupiny mají inherentně obsaženo ve svém názvu. Domnívám se však, že nemůžeme vyloučit přítomnost takových lidí i v jiných skupinách jako např. „řemeslné nebo nezávislé hospodářské činnosti“ či „pěstování“ (Aslany, 2019). Jsem tedy toho názoru, že procento domácností, jejichž hlavním zdrojem příjmu je fyzická práce, bude vyšší než 35 %. Nehledě na to, že i ve skupině domácností, které na fyzické práci nejsou závislé jako na hlavním zdroji příjmů, může fyzická práce hrát roli zdroje vedlejšího. To však jejich zařazení do střední třídy nebrání.

4.4. Dvousložková konceptualizace střední třídy v Indii

Po dvou předchozích konceptualizacích indické střední třídy lze uvést třetí možnou, kterou lze do velké míry považovat za kombinaci dvou konceptualizací předchozích tj. konceptualizaci na základě monetaristického vymezení a zdroje příjmů. Statisticky se opírá o data již zmiňovaného think-tanku NCAER, konkrétně o průzkum MISH (Market Information Survey of Households) z roku 1999 (Merchant, 2016). V rámci tohoto přístupu jsou za prvé zkoumány příjmy domácností, které jsou pro účel výzkumu vhodnější než data o spotřebě, která zmiňovaný průzkum obsahuje také. Konkrétně jsou domácnosti rozděleny do pěti příjmových kategorií. Nejedná se však o stejně velké kvintily. Hranice mezi jednotlivými kategoriemi byly zvoleny individuálně. Kategorie byly nazvány „vysoká“ (nad 140 000 rupií měsíčně), „vyšší střední“ (105 000 – 140 000), „střední“ (70 000 – 105 000), „nižší střední“ (35 000 – 70 000) a „nízká“ (pod 35 000). Těchto pět příjmových kategorií pak autor seskupuje do tří skupin. Tou první je „elitní“ střední třída (skupina s „vysokým“ příjmem), druhou „rozšířená“ střední třída (skupiny s „vysokým“ a „vyšším středním“ příjmem) a poslední „nejširší“ střední třída (předchozí dvě skupiny a skupina se „středním příjmem“) (Sridharan, 2004).

Dále pak autor čerpá z průzkumu IMDR (India Market Demographics Report z roku 2002, stojí za ním stejně jako za předchozím uvedeným průzkumem NCAER). Zde jsou domácnosti rozděleny z hlediska zdroje příjmu tj. zaměstnání členů rodiny. Kategorií je celkem devět, konkrétně: ženy v domácnosti, zemědělci, pobíratelé mzdy, pobíratelé platu¹, kvalifikovaní pracovníci, řemeslníci, drobní obchodníci, businessmani a další. Tyto statistiky jsou pak uvedeny jak zvláště pro města a venkovské oblasti tak i dohromady. Následným porovnáním pak autor dochází k závěru, že pokud jde o skupinu s názvem „nejširší“ střední třída (tj. s „vysokým“, „vyšším“ a „středním“ příjmem) tvoří ji z 35 % pobíratelé platu, 26 % tvoří zemědělci (žijící převážně na venkově), 24 % „samostatně výdělečně činní lidé“ (tj. kategorie: kvalifikovaní pracovníci, řemeslníci, drobní obchodníci a businessmani), zbytek pak tvoří z větší části pobíratelé mzdy (Sridharan, 2004). Tato definice má již dle mého názoru výrazně větší vypovídající hodnotu o reálném složení indické střední třídy. Existuje však definice ještě lepší.

---

¹ V originále plat = salary (fixováno na rok, pobíráno měsíčně), mzda = wages (pobíráno za specifickou krátkou časovou jednotku).

4.5. Vícesložková konceptualizace střední třídy v Indii

Další možnou (a na rozdíl od monetaristické koncepce daleko specifičtější) metodou konceptualizace střední třídy v Indii je vícesložková konceptualizace. Dle této koncepce je třeba pomyslné členství ve střední třídě posuzovat na základě pěti ukazatelů. Jsou to příjem, vzdělání, bydlení, životní styl a sociální sítě (Aslany, 2019). Dle mého názoru je tato konceptualizace střední třídy v současné době tou vůbec nepropracovanější a nejkompexnější dostupnou.

V příjmové složce tohoto konceptu střední třídy je operováno s tzv. indexem příjmu. Ten je stanoven na základě údajů průzkumu veřejného mínění (IHDS II, 2011). Tento rozděluje indické domácnosti do deseti stejně velkých skupin podle výše jejich příjmů na každého dospělého člena (Baud, 2015). Na základě tohoto rozdělení pak bylo při průzkumu také stanoveno procento domácností, jejichž příjmy jsou nižší než národní hranice chudoby. Takových domácností je v Indii celkem 40 %.² Dále pak rozdělení udává také hodnotu příjmového mediánu na celonárodním měřítku. Na těchto dvou údajích pak byl postaven zmiňovaný příjmový index. Hodnota 0 byla přiřazena deseti procentům domácností spadající mezi hranici chudoby a příjmový medián. Hodnota 0,2 pak dalším deseti procentům nad mediánem, deset procent nad nimi dostalo index 0,4; dalších 10 procent 0,6; následující stejně velká skupina 0,8 a 10 % nejbohatších indických domácností pak má příjmový index 1 (Aslany, 2019).

Ve složce vzdělání je zohledňován pouze počet let, po který se daná osoba (starší jednadvaceti let) vzdělávala. Zde jsou při stanovení indexu rozeznávány pouze tři kategorie. Index vzdělání 0 dostali ty domácnosti, v kterých nejvyšší dosažené vzdělání dospělých osob nižší než sekundární vzdělání (Secondary school³). Index 0,5 pak mají ty domácnosti, v kterých alespoň 1 dospělý zmiňované sekundární vzdělání absolvoval. Index 1 pak ty, v kterých alespoň 1 dospělá osoba disponuje vzděláním vysokoškolským (Aslany, 2019).

Další složkou je bydlení. Zde je index sestavován z pěti konkrétních vlastností či komponentů, kterými dané obydlí disponuje či nedisponuje. Prvním a nutno říci, že tím nejméně důležitým komponentem je vlastnictví. Důvodem tohoto konstatování je fakt, že

---

² Je nutné zmínit, že hranice mezi zmiňovanými deseti příjmovými skupinami byly stanoveny ve třech verzích: pro indický venkov, pro městské oblasti a na celonárodní úrovni. Z tohoto důvodu bylo operováno s poslední variantou údajů. Hranice chudoby pak byla stanovena ve dvou verzích: pro venkov a pro města. V tomto případě byl celonárodní údaj stanoven sečtením počtu lidí pod zmiňovanou hranicí v obou oblastech Indie.

³ I s primárním vzděláním (Primary School) trvá celkem 12 let.

92 % indických domácností je majetkem osob, které v nich bydlí. Daleko větší roli hrají následující čtyři komponenty, které se zaměřují především na kvalitu a vybavenost jednotlivých obydlí. Jsou to dostupnost splachovací toalety, dostupnost oddělené kuchyně, přístup k vodovodní síti a materiál, z kterého je dům postaven.⁴ Za každou kategorii je dané domácnosti do indexu přičteno 0,2 bodu. Index bydlení tedy může u každé domácnosti dosáhnout hodnot 0,2; 0,4; 0,6; 0,8 a 1 (což je zřejmé z tabulky 1) (Aslany, 2019).

Tabulka 1: Složky přispívající do konečného indexu bydlení

Komponent	Index	
	Ano	Ne
Vlastnictví domu	0,2	0
Dostupnost splachovací toalety	0,2	0
Dostupnost oddělené kuchně	0,2	0
Přístup k vodovodnímu řadu v domě	0,2	0
Materiál domu	Pucca = 0,2	Kutchha = 0
Celkem	1	0

Zdroj: Aslany, 2019

Složka životního stylu je spojená s jednou z definic střední třídy jakožto vrstvy obyvatelstva, která si po zajištění základních životních potřeb může koupit také jiné spotřební zboží, které by pro své přežití nepotřebovala. Jedná se o určitý druh prestižní spotřeby. V tomto případě průzkum (IHDS II, 2011) stanovil 17 druhů spotřebního zboží (generátorová sada, motorové vozidlo, auto, mixér, tlakový hrnec, lednička, pračka, mikrovlnná trouba, barevná televize, kabelová/satelitní televize, klimatizace, elektrický větrák, židle/stůl, dětská postýlka, hodiny nebo hodinky, počítač nebo notebook, a mobilní telefon), z kterého je vypočítáván index životního stylu. Jeho minimální hodnota je 0, maximální 1 (každá položka má hodnotu jedné sedmnáctiny bodu) (Jaffrelot, Van der Veer, 2008).

Poslední složkou je složka sociálních sítí. Stejně jako v kapitole o vymezení pojmu střední třída, nejsou při tom myšleny sociální sítě ve smyslu aplikací, jako např. Facebook nebo Instagram, nýbrž spíše sociální kapitál tzn. kontakty s lidmi určitých pro společnost důležitých profesí. Průzkum (IHDS II, 2011) disponuje údaji pro celkem 9 takových profesí (lékaři; zdravotničtí pracovníci; učitelé; vládní úředníci; ostatní státní zaměstnanci; volení

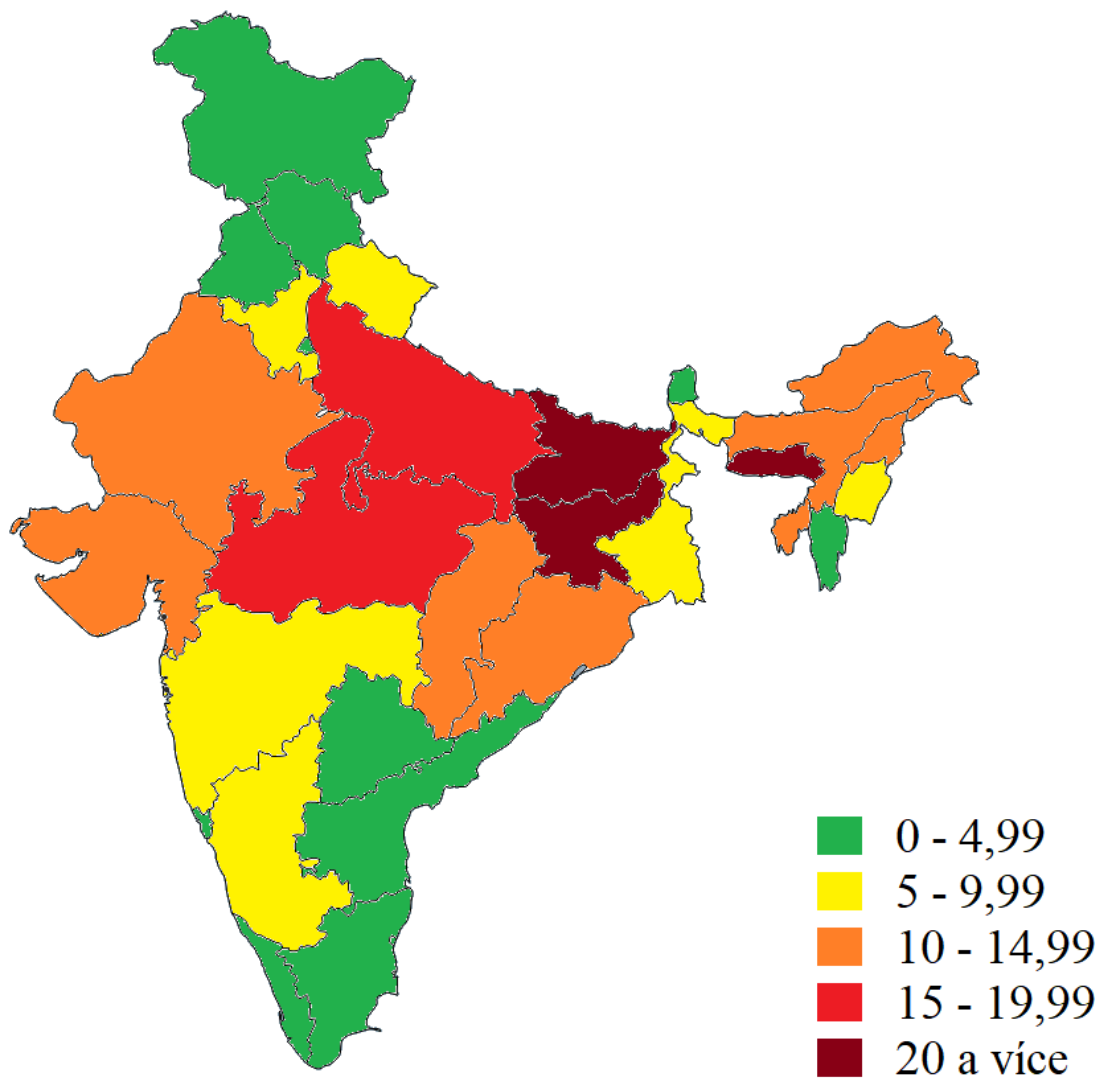
⁴ Zde jsou rozlišovány dvě kategorie: Pucca house, který je postaven z cihel a podobného materiálu a Kutchha house postavený z přírodních materiálů.

politici; funkcionáři politických stran; policejní inspektoři; a vojenský personál). Index je pak vypočítáván stejným způsobem jako u předchozí složky. Zná-li alespoň jeden člen domácnosti alespoň jednoho člověka vykonávajícího tuto profesi, znamená to přičtení jedné devítiny bodu do indexu sociálních sítí. Minimální a maximální hodnoty se opět pohybují mezi 0 a 1.

Na základě těchto kritérií bylo každé domácnosti přiděleno celkové skóre, na jehož základě byly rozřazeny do šesti skupin. První skupina je tvořena domácnostmi se skóre menším nebo rovném jedné, druhá skupina jsou pak domácnosti, jejichž skóre je větší než jedna a menší nebo rovno dvěma. Skóre dalších skupin domácností se pak nachází stejným způsobem mezi dvěma a třemi, třemi a čtyřmi, dále čtyřmi a čtyřmi a půl, a poslední skupina disponuje skóre nad 4,5 (dělení je subjektivní). Z těchto šesti skupin pak je nutno vyčlenit onu střední třídu. Kritériem pro její vydělení se stalo průměrné skóre u každé ze zmiňovaných šesti skupin (jejichž skóre a jeho konstrukce je zobrazeno v tabulce 2), na jehož základě bylo stanoveno, že za střední třídu lze považovat třetí, čtvrtou a pátou skupinu. Kritériem bylo to, zda se skóre dané skupiny nachází blíže k nejnižší (skóre 0,65), či nejvyšší třídě (4,66). Druhá skupina (1,49) má blíže k nejnižší třídě, proto ji do střední třídy zařadit nelze. Třetí (2,75), čtvrtá (3,49) a pátá skupina (4,21) pak mají blíže k nejvyšší třídě, proto právě ony tvoří indickou střední třídu. Na základě dostupných údajů (IHDS II, 2011) pak lze určit i velikost indické střední třídy. Nižší střední třída (třetí skupina) tvoří 14,3 % indické společnosti, pohodlná střední třída (čtvrtá skupina) pak 10,73 % a vyšší střední třída 3,02 %. Dohromady tedy střední třída podle této definice tvoří v Indii celkem 28,05 % obyvatelstva (Aslany, 2019). Tento vícesložkový koncept indické střední třídy je dle mého názoru vůbec nejlepší, jaký v současné době existuje. Podíly jednotlivých tříd v indické společnosti podle této koncepce pak ukazuje tabulka 3. Představu o regionálním rozložení střední třídy v rámci pevninské Indie si můžeme udělat z obrázku 1. Ten zobrazuje rozložení zastoupení populace žijící pod multidimenzionální hranicí chudoby v jednotlivých státech a teritoriích pevninské Indie. Domnívám se, že prostudováním vertikální hierarchie států a teritorií podle zastoupení populace žijící pod zmiňovanou hranicí, si lze udělat i dobrou představu o jejich vertikální hierarchii podle zastoupení střední třídy.

Obrázek 1: Prostorové rozložení indické populace žijící pod multidimensionální hranicí chudoby k roku 2023

Zdroj dat: United Nations Development Programme, 2024

Tabulka 2: Konstrukce skóre jednotlivých skupin

Domácnosti, které nezávisí na fyzické práci		vzdělání	příjem	sociální síť	životní styl	bydlení	celkem
Váha každého indexu		2,72	0,78	0,62	0,57	0,31	5
Třída 1	Nejnižší třída	0,003	0,031	0,108	0,214	0,297	0,65
Třída 2	Druhá nejnižší třída	0,091	0,224	0,223	0,414	0,536	1,49
Třída 3	Nižší střední třída	0,379	0,501	0,342	0,555	0,697	2,75
Třída 4	Pohodlná střední třída	0,833	0,761	0,444	0,662	0,789	3,49
Třída 5	Vyšší střední třída	0,983	0,941	0,661	0,759	0,866	4,21
Třída 6	Vyšší třída	1	0,986	0,912	0,83	0,932	4,66

Zdroj: Aslany, 2019

Tabulka 3: Podíl jednotlivých tříd v indické společnosti

Třída		percentuální zastoupení v populaci (%)
Třídy, které závisí na fyzické práci		35,34
Třídy, které nezávisí na fyzické práci	Nejnižší třída	15,77
	Druhá nejnižší třída	20,04
	Nižší střední třída	14,3
	Pohodlná střední třída	10,73
	Vyšší střední třída	3,02
	Vyšší třída	0,8
celkem		100

Zdroj: Aslany, 2019

6 Procesy provázející růst indické střední třídy

Růst či obecně zrod indické střední třídy je doprovázen celou řadou procesů, které se objevují současně s ním. Tato kapitola rozkrývá ty nejdůležitější z nich.

6.1. Proces změny životního stylu

V souvislosti s vzestupem nové střední třídy (New Middle Class dále jen na NMC) po liberalizaci indické ekonomiky jsou studovány také procesy změn, které probíhají na úrovni uspořádání rodiny a životního stylu jejich příslušníků (Sheth, 2010).

Za typické představitele nové střední třídy jsou považováni lidé, které někteří odborníci označují jako „Call centre couples“, doslovně přeloženo „páry z Call center“. Tento název však může být zavádějící, protože tito lidé nemusí mít z Call centry, které se do Indie v posledních letech mohutně přesouvají (Sheth, 2010) nic společného. Kdo tedy vlastně jsou?

Za „Call centre couples“ jsou považovány páry či rodiny, ve kterých muž i žena mají vysokoškolské vzdělání a oba musejí pracovat, aby se užívali a uspokojili svoje životní touhy. Nemusí to nutně být právě ve zmiňovaných call centrech, jak by bylo možno předpokládat na základě shora zmiňovaného názvu pro tyto páry (Tyler; Bain, 2005). Přesnější označení pro tyto lidi by tedy mohlo být „white collars“, doslova přeloženo „bílé límečky“. Název vychází z límců bílých košil, které řada těchto lidí většinou nosí jako pracovní oděv. Jedná se tedy o lidi zaměstnané na pozicích, pro které je nutná vysoká kvalifikace. Většinou je nalezneme v rámci v Indii se překotně rozvíjejícím sektoru služeb, zejména pak např. v IT (Chakravarty, 2006).

Projevuje se to například i na chápání rodiny. Dobrým příkladem je změna pohledu na role jejích jednotlivých členů. Pomalu mizí tradiční model rodiny, kde muž chodí do práce a hmotně svou rodinu zajišťuje, zatímco žena zůstává doma, aby pečovala o děti a domácnost. Díky tomu, že v případě manželství lidí spadajících do NMC má vysoké vzdělání jak žena, tak muž, je stále obvyklejší model, ve kterém do práce chodí oba a oba se také dělí o domácí povinnosti (Sheth, 2010).

Není to však jediná změna v pohledu na rodinu. Zatímco v období před ekonomickou liberalizací byla rodina chápána jako široké společenství všech možných příbuzných žijících na jednom místě, nyní se její chápání začíná (minimálně v případě párů či rodin patřících do výše zmiňované NMC) omezovat pouze na otce, matku a děti. Což má za následek i to, že tito lidé většinou bydlí ve svém bytě sami bez rodičů. Ty považují za element, který by mohl

narušit jejich soukromí či svobodu ve smyslu jejich životního stylu, kterou staví na přední místo. Následkem této absence rodičů a dalších členů domácnosti je i fakt, že přátelství začíná postupně nahrazovat příbuzenství jakožto hlavní oporu a motor socializace. Čím méně má nová střední třída společného se staršími rodinnými příslušníky nebo bratry a sestrami, tím více času tráví s přáteli a známými (Singh, 2024).

Kvůli absenci rodičů či dalších členů rodiny v domácnosti jsou některé manželské páry v rámci NMC dokonce ochotny i vyčlenit prostředky, za které si najmou někoho, kdo za ně udělá domácí práce nebo provede v bytě drobné opravy domácího zařízení, se kterými by za normálních okolností rodiče či jiní příbuzní mohli pomoci. Celkově lze pozorovat trend směřující k tomu, že si tato třída čím dál více služeb a produktů kupuje, než kolik jich vyprodukuje doma (Sheth, 2010). Toto chování má jak pozitivní tak negativní následky. Tím pozitivním je zvyšování HDP, do kterého se tím pádem započítávají i služby zakoupené lidmi spadajícími do NMC na rozdíl od těch, které si lidé žijící tradičnějším způsobem života zařídí doma sami. Negativním důsledkem je pak fakt, že se ze společnosti vytrácí jistá manuální zručnost a kompetence potřebné k údržbě domácího zařízení. Následkem toho, že se dříve normální činnosti jako např. zahradničení či vaření vytrácí z každodenního života Indů spadajících do NMC je i fakt, že se tyto do jejich života vracejí v podobě koníčků (Singh, 2024).

S rodinou souvisí i změna pohledu na role jejích jednotlivých členů. Pomalu mizí tradiční model rodiny, kde muž chodí do práce a hmotně svou rodinu zajišťuje, zatímco žena zůstává doma, aby pečovala o děti a domácnost. Díky tomu, že v případě manželství lidí spadajících do NMC má vysoké vzdělání jak žena, tak muž, je stále obvyklejší model, ve kterém do práce chodí oba a oba se také dělí o domácí povinnosti (Tyler; Bain, 2005).

Další změnou oproti dřívějším „před-liberalizačním“ časům je také větší časový pres, ve kterém příslušníci NMC žijí. Vzhledem k tomu, že v jejich rodinách jsou oba manželé zaměstnáni, tráví většinu času mezi osmou hodinou ranní a osmou hodinou večerní mimo domov. Většinu této doby pak vyplňují prací. Zbývající čas pak činnostmi souvisejícími s domácností jako např. nakupování, nebo volnočasovými aktivitami. Dalším příznakem časového presu je také fakt, že velké důležitosti u této vrstvy společnosti (na rozdíl od vrstev žijících stále tradičnějším způsobem života) nabývá víkend, kdy mají oba manželé příležitost dohnat to, co kvůli práci nestihli přes týden a odpočinout si.

Vznik a vzestup MNC znamenal také těžkou ránu pro tradiční obchod. V určitých lokalitách dnešní Indie jsou už pryč časy, kdy malý obchodníci měli po generace osobní vztahy se svými zákazníky, nebo kdy jednotlivé domy obcházeli mlékaři či sběrači recyklovatelného odpadu. Příslušníci NMC touží spíše po značkových či balených výrobcích, které většinou nakupují ve velkých nákupních centrech (Sheth, 2010).

Pro příslušníky NMC v Indii je charakteristické i to, že co bylo pro předchozí generace pouze snem či výsadou se pro ně stává samozřejmostí. Řeč je např. o vlastnictví platebních karet či chytrých telefonů. Většina domácností těchto obyvatel pak disponuje také televizí a počítačem či notebookem s internetovým připojením. Přibývá i vlastníků motorových vozidel. Samozřejmě většina z NMC si nemůže dovolit mít vše z vyjmenovaných věcí, a proto se za každou cenu snaží dosáhnout alespoň na něco z vyjmenovaného, což vede ke zvýšenému stresu při této honbě za sociálním statusem (Jaffrelot, Van der Veer, 2008).

Pro tuto vrstvu obyvatelstva je také charakteristické, že jejich komunikačním jazykem je angličtina, jak v práci tak i doma a to i v případech, že mateřština je u muže i ženy stejná. Můžeme také pozorovat jistý odklon od náboženských rituálů a to navzdory faktu, že duchovno nadále zůstává důležitou součástí života Indů spadajících do NMC (Singh, 2024).

Obecně lze o těchto lidech říci, že se jejich životní styl postupně začíná čím dál tím více blížit životnímu stylu, jaký je běžný pro většinovou populaci v Evropě či Severní Americe, než jaký byl obvyklý v Indii před ekonomickou liberalizací. Tento tradiční životní styl se stává stále více doménou spíše chudších vrstev obývajících převážně venkov nebo chudší čtvrti měst (Sheth, 2010).

Dle mého názoru je toto popisované přibližování se západnímu konzumnímu způsobu života ale otázku pouze určité části střední třídy, kterou bychom hledali spíše v jejich vyšších patrech a kterou bychom mohli nazvat jako NMC tj. New Middle Class. Do indické střední třídy jako takové totiž dle jiných vymezení nepatří jen lidé s vysokoškolským titulem, nýbrž i lidé chudší a méně vzdělaní jako např. taxikáři, prodavači nebo dokonce i někteří farmáři z venkova (Americas Quarterly, 2004). Tito lidé pak dle mého názoru určitě nedosáhnou na všechny popisované výdobytky, které jsou běžné pro zmiňovanou NMC. Tito lidé pak dle mého názoru nutně musí zůstat někde „na půl cesty“ mezi novým a tradičním životním stylem.

6.2. Proces částečného uvolnění kastovního systému

Indická společnost jako taková je v mnoha ohledech velmi specifická. Jedním z těchto ohledů je kastovní systém. Jedná se de facto o rozdělení indické společnosti do několika sociálních vrstev neboli kast (v originále nazývaných Varny, což v jazyce sanskrit doslova znamená barvy). Toto rozdělení stojí na hinduistických náboženských základech a existuje už tisíce let. Poprvé bylo zaznamenáno v Rgvédě, nejstarším hymnickém textu Véd (nejvýznamnější posvátné texty hinduismu), který byl sepsán mezi roky 800 – 600 př. n. l. Podle tradice to byl stvořitel vesmíru Purušna, kdo dal jednotlivým kastám vzniknout. Konkrétně je stvořil z částí svého těla (z úst, paží, stehen a chodidel) (Hons, 2019).

Podle kastovního systému se indická společnost dělí do celkem čtyř kast (ty se pak dělí na asi 4000 podkast). První a nejvyšší kastou jsou Brahmani tj. kněží, kteří byli dle tradice stvořeni z Purušnových úst (BBC, 2019). Druhou kastou jsou Kšatrijové tedy válečníci, kteří byli stvořeni z paží (BBC, 2019). Dále pak jsou zde Vaišjové, což jsou obchodníci, řemeslníci a zemědělci. Ti vzešli z Purušnových stehen (BBC, 2019). Poslední a nejnižší kastou jsou pak Šúdrové tj. služebníci, dělníci, rybáři a jiná podřadnější povolání. Podle tradice byli Šúdrové stvořeni z Purušnových chodidel (BBC, 2019). Ačkoliv jsou Šúdrové nejnižší kastou, existují v tradičním pojetí indické společnosti i lidé, kteří stojí ještě níže. Jsou to tzv. Dalitové jinak také Nedotknutelní. Lidé, kteří stojí mimo kastovní systém a tvoří samé dno indické společnosti (BBC, 2019). Toto dělné je vzhledem ke svému stáří a rozšíření hinduismu v Indii velice hluboce zakořeněno a společnost je jím do velké míry „svázána“ do dnes (Hons, 2019). Avšak s ekonomickou liberalizací roku 1991 můžeme alespoň v určitých oblastech pozorovat proces jistého pozvolného rozvolňování tohoto prastarého systému, i když se ani zdaleka nedá hovořit o tom, že by měl v blízké době padnout (Radio Wave, 2019).

Nejlépe je to vidět na nejnižší vrstvě indické společnosti na Dalitech – Nedotknutelných. Ti mají v kastovním systému svázané indické společnosti zdaleka nejtěžší život, vzhledem k tomu, že většinou nemají přístup k dobře placeným povoláním. Indiští politici se v podstatě již od dob získání nezávislosti snaží kastovní systém rozrušit. Např. již ústava z roku 1950 zavedla 15% kvóty na zastoupení Dalitů ve státní správě, samosprávě a na univerzitách (O'Neill, 2003). Tohoto a i jiných podobných afirmativních opatření se tito lidé snaží využít, aby si navzdory kastovnímu systému získali lepší společenské postavení. V posledních letech pozorujeme jistý únik Dalitů do měst, jakožto do prostředí, které bylo nástupem nových po-liberalizačních poměrů zasaženo nejvíce (Singh, 2024). Nedotknutelní zde hledají prostředí,

keré vnímá kastovní systém liberálněji, než stále velmi rigidní indický venkov. Je sice pravdou, že mnoho Dalitů ve městech končí v chudinských čtvrtích, avšak vzhledem k tomu, že zde žijí mezi jinými Dality, daří se jim alespoň částečně zbavit kastovních pout (Hons, 2019). Jsou však také jedinci, kteří jsou výrazně úspěšnější. Někteří vědci dnes hovoří o vzniku tzv. dalitské střední třídy (Pankaj, Jah, 2023). Tito lidé pochází z kasty nedotknutelných, přes to však již běžně vlastní byt či auto. V souvislosti s jejich vzestupem můžeme v indických městech pozorovat i jistý trend, kdy Dalité nazývají svojí kasty jako „pride cast“, tedy doslova kasty hrdosti, což svědčí o jejich vzrůstajícím sebevědomí jakožto sociální skupiny, která se nestydí za svůj původ a hlásí se o své místo na slunci. Je však nutno poznamenat, že tato dalitská střední třída, stojí do jisté míry mimo hlavní střední třídu popisovanou v kapitolách výše, neboť navzdory podobné životní úrovni sociální kontakty stále udržují spíše mezi sebou než s lidmi s ostatních kast (Pankaj, Jah, 2023).

6.3. Proces utužování svazku střední třídy se státem

Střední třída je v Indii společností tradičně asociována s předobrazem jakéhosi ideálu, který by měla ztělesňovat (Aslany, 2019). Kořeny tohoto uvažování můžeme nalézt již v období kolonialismu, kdy se pod taktovkou britské koloniální správy indická střední třída začala konstituovat jakožto vrstva loajálních úředníků (Waltraud, Biswamoy, 2007). Zároveň je ve společenském diskurzu zakotvena i představa, že střední třída ztělesňuje veřejný zájem. Tento stav si tato společenská vrstva udržela od koloniálních časů v podstatě až do dnešních dnů. Po liberalizačních reformách roku 1991 nabil však tento poměr nových rozměrů (Fernandes, 2023).

Rozhodující roli zde hraje empiricky nejednoznačná „střednost“ střední třídy. Právě tato byť nejednoznačně definovatelná vlastnost ji v očích jejich příslušníků i z perspektivy státní moci předurčuje k roli předobrazu ideálních občanů a to navzdory faktu, že celkově zdaleka netvoří většinu obyvatelstva (Krishnan, 2017). V post-liberalizační době proto stát i střední třída společně participovali na vzniku koncepce urbanizované společnosti, jejímž středobodem je střední třída. Její zájem se proto rovná zájmu veřejnému (Fernandes, 2023). Protežování této koncepce je pak pro stát vhodným diskurzivním zdůvodněním jeho politiky ekonomických reforem. Střední třída se svým růstem a životním standardem pak slouží jako vrstva lidí, na kterou mohou politici kdykoliv ukázat, chtějí-li prezentovat ostatním důkaz výhodnosti těchto reforem. Naproti tomu samotní příslušníci indické střední třídy (zejména jejich vyšších vrstev) tuto vizi společnosti přijali za svou, neboť jim umožňuje přístup ke státní moci a

materiálním zdrojům (Capelos, 2022). Vztah státní moci a střední třídy proto v post-liberalizačním období dostává nový rozměr, přičemž následkem je těsnější přimykání střední třídy ke státní moci a naopak.

Dobrou ilustrací významu tvrzení o lepším přístupu k materiálním zdrojům může být případová studie politiky správy vodních zdrojů v jihoindickém městě Čennai (Madrás). Ta byla totiž také evidentně ovlivněna vizí společnosti orientované na urbanizovanou střední třídu. Za využití archivních materiálů a terénního výzkumu je zde ukázáno, jak byly vodní zdroje, z kterých město čerpá, přerozděleny z venkovských a příměstských oblastí tak, aby uspokojili potřebu pitné vody městské střední třídy (Ballabh, 2018). Tato politika nejen, že je důkazem socio-ekonomické nerovnosti v rámci města a jeho jednotlivých oblastí, ale také důkazem přímých nepříznivých dopadů této politiky na ostatní nižší společenské třídy. V konečném důsledku pak tato politika přispívá k vytváření nových či prohlubování již existujících ekonomických nerovností. Je také možné, že v budoucnu povede tato politika ke zvyšování rozdílu v kvalitě života mezi vyššími a nižšími vrstvami střední třídy a v konečném důsledku tak může pro na začátku zmiňovanou ideu společnosti orientované na střední třídu destruktivní dopady (Fernandes, 2023).

7 Závěr

Indie je jednou z největších světových ekonomik (World data, 2022) a navíc se v současné době velice rychle rozvíjí a roste (Nikkei Asia, 2024). Proto by tato země neměla zůstat na okraji společenského zájmu. Naopak je důležité Indii poznat a pochopit, neboť právě ona se v poslední době hlásí o své místo na slunci čím dál tím intenzivněji (Atlantic council, 2024). Dle názoru autora není však nutné pochopit jen její vojenský či politický význam, ale především význam ekonomický. Ten se nevyhnutelně pojí s indickou střední třídou, která (jak je z této práce zřejmé) je velice početná (Americas Quarterly, 2024) a neustále roste (Skift, 2024). Proto představuje velkou kupní sílu, jejíž význam na globálním trhu bude v budoucnu ještě výrazně sílit (Skift, 2024). V anglicko-jazyčné literatuře je toto téma již do velké míry pokryto. Literatura psaná v českém prostředí má však v tomto místě velká bílá místa a právě to bylo hlavní motivací pro vznik této práce. Zkusit porozumět síle, kterou indická střední třída v mnoha směrech představuje a která zůstává v českém prostředí dosud téměř nepovšimnuta.

Cílem této práce bylo nalézt odpověď na dvě výzkumné otázky. Za prvé: jak je tato část společnosti konceptualizována, tedy koho vlastně lze za v rámci Indie za střední třídu považovat, potažmo kolik takových obyvatel v Indii žije? Za druhé pak: jaké procesy provázejí růst této sociální skupiny? Odpověď na první otázku nám poskytla kapitola pátá, na druhou pak kapitola šestá. Kapitoly předcházející nám pak poskytly nezanedbatelné zarámování, potřebné k pochopení závěrů vyvozených ve zmiňovaných dvou kapitolách. Cíl práce tedy lze považovat za naplněný.

První kapitolou byl úvod, který představil cíle práce. V druhé kapitole pak byla popsána metodologie této práce. Tj. jak bylo postupováno při nacházení a shromažďování zdrojů a jakým způsobem byla práce psána.

Třetí kapitola, která sloužila jako teoretický rámec, nám představila tři přístupy k definici střední třídy. Zatímco Marx ke střední třídě přistupoval jako k jakémusi mezistupni mezi buržoazií a proletariátem, který patří do obou těchto skupin, zbylí dva, tedy Weber a Bordieu už uznávali střední třídu jako samostatný celek. Weber na střední třídu pohlížel jako na vrstvu obyvatelstva, která si získává živobytí či dosahuje spokojenosti pomocí určitého vzorce. Důležité pro něj také bylo, jaký podíl mají tito lidé na tvorbě společenských statků. Bordieu pak na střední třídu nahlížel pomocí měření kapitálu, kterým její příslušníci disponují, přičemž tím nemínil jen peníze, ale i kapitál kulturní a sociální. Koncepty, které byly v této

práci představeny, pak v sobě nesly prvky všech tří těchto teorií (té Marxovi však pouze okrajově).

Čtvrtá kapitola pak popsala tři fáze liberalizace v Indii. Popsala, proč nevyšli první dva liberalizační pokusy v 60. respektive 80. letech. Poprvé kvůli následné neúrodě a obavám o orientaci země a podruhé kvůli diskreditaci vlády, která je prováděla. Až třetí pokus byl úspěšný, přičemž bylo popsáno, jak primárně otevřením ekonomiky cizímu kapitálu a zrušením všech možných vládních omezení byl nastartován ekonomický vzestup Indie.

Pátá kapitola se věnovala samotné konceptualizaci či vymezení střední třídy v rámci indické společnosti, tedy hledala (a dle názoru autora také našla) odpověď na první výzkumnou otázku. Nejprve byla představena historie utváření Indické střední třídy od dob jejího utvoření jako vrstvy loajálních úředníků koloniální správy až po její vymezení těsně před liberalizací jako vrstva lidí pracujících na vysoce profesionálních pozicích. Poté bylo přikročeno k samotné konceptualizaci post-liberalizační střední třídy. Nejprve byl představen monetaristický přístup. Zde bylo uvedeno několik metod jak definovat střední třídu jako např. lidi ze 75% - 125 % procenty národního příjmového mediánu či lidi beroucí ročně 200 000 až 1 000 000 rupií. Tento přístup byl shledán příliš zjednodušujícím stejně jako přístup následující, který definoval střední třídu podle zdroje jejich příjmů, zda pochází z manuální či nemanuální práce. Jako o něco lepší pak byla zhodnocena metoda, která tyto dva přístupy kombinovala. Jako nejlepší ovšem byla shledána poslední představená tzv. vícesložková konceptualizace střední třídy v Indii, která zahrnuje jak příjem, tak bydlení, vzdělání, životní styl a sociální síť. Na základě těchto měřítek pak byly jednotlivým indickým domácnostem uděleny body a bylo zjištěno, že do střední třídy spadá přibližně 28,05 % obyvatelstva Indie. Bylo také zjištěno, že v Indii existují nejméně tři kvalitativně odlišné vrstvy střední třídy. Konkrétně jde o nižší střední třídu tvořící 14,3 % indické společnosti, pohodlnou střední třídu, která má podíl 10,73 % a vyšší střední třídu s 3,02 %. Kvalita života těchto tří vrstev střední třídy je pak dost odlišná, o čemž svědčí i dosažené skóre: 2,75; 3,49 respektive 4,21.

Následující šestá kapitola pak popsala procesy, které růst střední třídy provázejí, čímž podala odpověď na druhou výzkumnou otázku. Tím prvním byla změna životního stylu. Indická střední třída se totiž způsobem svého žití začíná výrazně přibližovat životnímu stylu jaký je obvyklý u obyvatelstva západní a střední Evropy či Severní Ameriky. Např. v tom, že tyto lidé začínají bydlet samostatně bez širší rodiny a žijí v daleko větším časovém presu. Další popsaný proces částečného uvolnění kastovního systému. Ten je spojen především s městem jakožto prostředím, které je liberálnější než venkov. Demonstrováno je to např. na nejnižší

(mimokastovní) vrstvě společnosti tj. Dalitech tzv. Nedotknutelných. Ti se v poslední době usazují ve městech a někteří z nich tam díky vládním kvótám získávají vzdělání a tím i lepší životní standard, podobný standardu střední třídy, od které je ale kastovní příslušnost stále sociálně odděluje. Na tom je nejlépe vidět, že kastovní systém je v Indii stále pevně zakořeněn a patrně se na tom v budoucnu příliš nezmění. Posledním procesem, který byl popsán je pak proces přimykání střední třídy ke státní moci. V Indii byl vytvořen předobraz ideální urbanizované na střední třídu orientované společnosti. Stát toho využívá k obhájení svých ekonomických reforem a užívá střední třídu jako příklad jejích pozitivních výsledků. Zatímco střední třída získává lepší přístup k moci a materiálním zdrojům, jak dokázala případová studie o relokaci vodních zdrojů města Čennai (Madrás).

Téma, kterým se práce zabývala, má samozřejmě potenciál dalšího možného výzkumu, proto bych si na úplný závěr dovolil pokusit nastínit, co by mohlo být jeho objektem. Střední třída, jak již bylo řečeno je rostoucí skupinou obyvatelstva (Skift, 2024), která by dle názoru autora do velké míry mohla hýbat s děním v Indii. Je zde však stále poměrně velká chudá populace (United Nations Development Programme, 2024). To by do budoucna mohl dle názoru autora být problém a zároveň také objekt dalšího výzkumu. Bude-li ekonomický růst i nadále pokračovat, bylo by zajímavé vidět, jaký bude mít vliv na chudou indickou populaci. Zároveň bude samozřejmě zajímavé i sledování dalšího vývoje střední třídy. Zda budou pokračovat trendy popsané v šesté kapitole, nebo se tato část indické populace začne ubírat jiným směrem.

8 Zdroje

8.1. Literatura

- BALLABH, V. (ed.). (2018): 1918: Governance of Water: Institutional Alternatives and Political Economy. SAGE Publications, Thousand Oaks.
- GIDDENS, A. (1998): Důsledky modernity. SLON, Praha.
- HONS, P. (2019): Kasta a basta. Academia, Praha.
- JAFFRELOT, Ch. Van der VEER, P. (2008): Patterns of Middle Class Consumption in India and China. SAGE, Los Angeles.
- JOSHI, S. (2001): Fractured Modernity. Making of a Middle Class in Colonial North India, Delhi. Oxford University Press, Oxford.
- MOHAN, R. (ed.). (2018): India transformed: Twenty-Five Years of Economic Reforms. Penguin random house, Dillí.
- NÁLEVKA, V. (2004): Čas soumraku: Rozpad koloniálních impérií po druhé světové válce. Triton, Praha.
- SKŘIVAN, A. (2018): Teng Siao-pching: První muž Říše středu. Epoque, Praha.
- VARMA, P. (2007): The Great Indian Middle Class. Penguin books India, Dillí.
- WALTRAUD, E. BISWAMOY, P. (ed.). (2007): India's Princely States People, Princes and Colonialism. Routledge, Abingdon on Thames.

8.2. Odborné články

- ASLANY, M. (2019): The Indian middle class, its size, urban-rural variations. Contemporary South Asia, 27(2): 192–213.
- BAUD, I. (2015): The Emerging Middle Classes in India: Mobilizing for Inclusive Development?. European journal of development research, 27(2): 230 – 237.
- BEINHOCKER ,E., FARELL, D, ZAINULBHAI, A. (2007): Tracking the growth of India's middle class. The Mckinsey Quarterly, 3(1): 51–61.
- BIRDSALL, N. GRAHAM, C. PETTINATO, S. (2000): Stuck in the Tunnel: Is Globalization Muddling the Middle Class?. Centre on Social and Economic Dynamics, 0(14): 1–36.
- CAPELOS, T. (2022): Who Is in the Middle: Social Class, Core Values, and Identities in India. Political Psychology, 43(1): 89–109.

- CERRA, V. SAXENA, S. (2002): What Caused the 1991 Currency Crisis in India?. IMF Staff Papers, 49(3): 395–425.
- EASTERLY, W. (2001): The Middle Class Consensus and Economic Development. Journal of Economic Growth 6(4): 317 – 335.
- FADAAE, S. (2014): India's New Middle Class and the Critical Activist Milieu. Journal of developing societies, 30(4): 441–457.
- FERNANDES, L. (2023): In the name of the public: the middle classes and the state in liberalizing India. Papeles del CEIC, 14(1): 1–18.
- CHAKRAVARTY, P. (2006): White-collar nationalism. Social Semiotics, 16(1): 39 – 55.
- CHATTERJEE, S. LUBATKIN, M. SCHWEIGER, D. WEBER, Y. (1992): Cultural Differences and Shareholder Value in Related Mergers: Linking Equity and Human Capital. Strategic Management Journal, 13(5): 319 – 334.
- KHARAS, H. (2011): The Emerging Middle Class in Developing Countries. Brookings Institution, 11(4): 34 – 50.
- KRISHNA, S. (2015): Number Fetish: Middle-class India's Obsession with the GDP. Globalizations, 12(6): 859–871.
- KRISHNA, S. (2017): The engineering of India's middle-class politics. Millennial Asia, 25(4): 364–379.
- MERCHANT, A. (2016): Meanings of Money Among Middle-Class Hindu Families in India. Routledge Research in Cultural and Media Studies, 78(1): 161–183.
- MUKHERJI, R. (2000): Indias aborted liberalization-1966. Pacific Affairs, 73(3): 375–392.
- O'NEILL, T. (2003): Nedotknutelní. National Geographic Česká republika. 2(11): 68–97.
- PANAGARIYA, A. (2004): India in 1980s and 1990s: A Triumph of Reforms. International Monetary Fund, 43(4): 3–36.
- PANKAJ. A. K., JAH, M. K. (2023): The Making of New Dalit Middle Class: Struggle, Aspirations and Changing Lifestyle in Navi Mumbai, India. Journal of Asian and African Studies, 14(1): 25–38.
- PEROTTI, R. (1996): Growth, Income Distribution, and Democracy: What the Data Say. Journal of Economic Growth, 1(2): 149–187.

- ROY, A. (2018): The Middle Class in India: From 1947 to the Present and Beyond. Association for Asian Studies, 23(1): 32–37.
- SINGH, S. (2024): sociospatial formation of middle-class distinction: The Educated Middle Classes in Neo-urban India. International journal of urban and regional research, 48(3): 386–402.
- SHETH, J. (2010): The call centre couple: India's new middle class. Journal of Indias Business Research, 1(1): 10–13.
- SRIDHARAN, E. The Growth and Sectoral Composition of India's Middle Class: Its Impact on the Politics of Economic Liberalization. India Review, 3(4): 405–428.
- TAYLOR, P. BAIN, P. (2005): 'India calling to the far away towns': the call centre labour process and globalization. Work, employment and society, 19(2): 261–282.

8.3. Internetové zdroje

- Americas Quarterly. (2024): India's middle class. <https://www.americasquarterly.org/indias-middle-class/> (29. 7. 2024).
- Atlantic council. (2024): Tracking global India's growing influence. <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/inflection-points/tracking-global-indias-growing-influence/> (29. 7. 2024).
- BABÁLOVÁ, N. (2016): Filmový cestovní ruch. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Praha. https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/76774/BPTX_2014_2_11210_0_409179_0_167944.pdf?sequence=1&isAllowed=y (30. 7. 2024).
- BBC. (2019): What is India's caste system?. <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-35650616> (29. 7. 2024).
- Berkley Sociology. (2017): Bordieu's class theory. <https://sociology.berkeley.edu/sites/default/files/faculty/Riley/BourdieuClassTheory.pdf> (29. 7. 2024).
- Ekonom. (2011): The Economist: Indie musí zabrat ještě jednou. Potřebuje další reformy. <https://ekonom.cz/c1-52474090-indie-musi-zabrat-jeste-jednou> (29. 7. 2024).
- Financial Express. (2021): The rising importance of the middle class in India. <https://www.financialexpress.com/opinion/the-rising-importance-of-the-middle-class-in-india/2223544/> (29. 7. 2024).

- India Before 91. (2024): 1991: Economic Reforms. <https://indiabefore91.in/1991-economic-reforms/> (29. 7. 2024).
- Massachusetts Institute of Technology. (2020): Web of Science as a data source for research on scientific and scholarly activity. <https://direct.mit.edu/qss/article/1/1/363/15569/Web-of-Science-as-a-data-source-for-research-on> (29. 7. 2024).
- Mint. (2016): The people behind the Great Men of 1991. <https://www.livemint.com/Sundayapp/yxBuBRN3kdBr7AO026sHxI/The-people-behind-the-Great-Men-of-1991.html> (29. 7. 2024).
- NDTV. (2024): Analysis: Why the world is interested in India. <https://www.ndtv.com/india-news/analysis-why-the-world-is-interested-in-india-4894088> (29. 7. 2024).
- Nikkei Asia (2024): India to remain fastest growing big economy in 2024, World Bank says. <https://asia.nikkei.com/Economy/India-to-remain-fastest-growing-big-economy-in-2024-World-Bank-says> (29. 7. 2024).
- Radio Wave. (2019): Kastovní systém v Indii jen tak nepadne, říká Pavel Hons z orientálního ústavu AV. <https://wave.rozhlas.cz/kastovni-system-v-indii-jen-tak-nepadne-rika-pavel-hons-z-orientalniho-ustavu-av-7903947> (29. 7. 2024).
- Skift. (2024): Is the world ready to meet the indian middle class. <https://skift.com/2024/01/09/is-the-world-ready-to-meet-the-indian-middle-class-megatrends-2024/> (29. 7. 2024).
- Statista. (2024): Countries with the largest population. <https://www.statista.com/statistics/262879/countries-with-the-largest-population/> (29. 7. 2024).
- Testbook. (2023): The Middle Class in India: An In-Depth Analysis. <https://testbook.com/ias-preparation/middle-classes-in-india> (29. 7. 2024).
- The Economic Times. (2022): On this day in 1991: A landmark budget that changed India's fortunes. <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/policy/on-this-day-in-1991-a-landmark-budget-that-changed-indias-fortunes/articleshow/93090439.cms?from=mdr>
- The 1991 project. (2022): The Tabling of the New Industrial Policy of 1991. <https://the1991project.com/writing/essays/tabling-new-industrial-policy-1991> (29. 7. 2024).

- The India Human Development Survey II. (2011): IHDS II.
<https://ihds.umd.edu/data/ihds-2> (29. 7. 2024).
- The Indian Express. (2018): What is Bofors scam case?.
<https://indianexpress.com/article/india/what-is-the-bofors-scandal-case-why-is-it-being-opened-now-4823576/> (29. 7. 2018).
- Tricontinental. (2020): One Hundred Years of the Communist Movement in India.
<https://thetricontinental.org/dossier-32-communist-movement-in-india/> (29. 7. 2024).
- Unacademy. (2024): New Industrial Policy 1991.
<https://unacademy.com/content/ssc/study-material/indian-economy/new-industrial-policy-1991/> (29. 7. 2024).
- United Nations Development Programme. (2024): Multidimensional poverty in India since 2005-06. https://www.niti.gov.in/sites/default/files/2024-01/MPI-22_NITI-Aayog20254.pdf (29. 7. 2024).
- Uregina. (1999): Sociology 250: Marx's Theory of Social Class and Class Structure.
<https://uregina.ca/~gingrich/s28f99.htm> (29. 7. 2024).
- World data. (2022): The world's largest economies.
<https://www.worlddata.info/largest-economies.php> (29. 7. 2024).